

БОБОРАҲИМ МАШРАБ ИЗДОШЛАРИ

Наманган вилоят тарихи ва маданияти Давлат музейи Адабиёт бўлими мудири
Н. Мўминова.

Режа :

- 1. Кўхна замин алломалари.**
- 2. Наманган халқ оғзаки ижоди.**
- 3. Наманганда фольклоршунослик.**
- 4. Машраб издошлари.**
- 5. Хулоса.**

Фарғона водийси Туронзаминнинг қадимий маданият масканларидандир. Айниқса, вилоятимиздаги Ахсикент, Косон, Чуст Боб (Поп) шаҳарларида ўтказилган тадқиқот ишлари бу жойлар кўхна маданият ўчоқлари эканлигини кўрсатади. Бундан минг йил аввал бунёд бўлган Наманган шаҳри водийнинг маданий ҳаётида тобора салмоқли ўрин тута борди. Наманган ўлкаси кўплаб олимлар, орифлар, фозиллар вояга етказди. Бутун Туркистон заминидан IX-XII асрларда юзага келган илк Уйғониш даврида Фарғона водийси, жумладан, Наманган воҳаси жаҳон фани юксалишида залворли ўринга эга бўлган алломалардан камол топтирди. VIII аср охирида мамлакат пойтахти Ахсида туғилиб ўсган Ахмад Фарғоний фалакиёт, риёзиёт ва жуғрофия фанлари ривожига улкан кўшди. Шарқда Хосиб (математик), Оврупада Алфраганус номи билан машҳур бўлди. Поп шаҳридан X асрда йирик шайх ва донишманд Умар Боб Фарғоний етишиб чиқди. Маҳдуми Аъзам-Сайид Аҳмадни ибн Мавлоно Жалолоддин Хожагийи Косоний (1451-1542) тариқат шухратини бутун ислом дунёсига ёйди. Бу нуктадон мутасаввиф олим тасаввуф, ахлоқ-одобга доир ўттизга яқин асар ёзган. Маҳдуми Аъзамнинг халифа шогирдлари ҳам улуғликка эришганлар. Чунончи, Мавлоно Лутфулло Чустий (XV-XVI) Нақшбандий

тариқатининг атоқли вакили мақомига етган. Қашқарда пешволик қилган Ҳидоятулло Офоқ Ҳожа(Машрабнинг устози) Махдуми Аъзамнинг эвараларидандир. Ўтмиш юртдошларимиз халқ оғзаки ижоди ва ёзма адабиётнинг эл даҳоси, дили дидини ифодаловчи ажойиб намуналарини мерос қилиб қолдирганлар. Оғзаки ижод дурдоналари орасида Наманган ўлкасида яратилган асотирлар, кўшиқлар, эртаклар, достонлар кўп. Буларнинг анчагина қисми ёзиб олиниб, нашр этилди. Қатор туманларда халқ достончилик мактаблари давом этиб келди. Айниқса, Қўлбуқон (Янгиқўрғон), Қайқи (Учқўрғон) достончилик мактаблари шуҳрат қозонди. Забардаст алломаларни бағрида вояга етказган диёрнинг аждодларининг оғиздан-оғизга ўтиб, бизгача етиб келган бой маданий мероси борки, улар нафақат фарзанд тарбиясида, балки бутун омма маънавияти юксалишига хизмат қилувчи бебаҳо меросдир. Бундай меросларни ёзиб олиб, ўрганиб, халққа тақдим этишда ҳамюртимиз, фольклоршунос олим Муродов Малик Муродовичнинг меҳнатлари беқиёсдир. У ижодий даврида 200 дан ортиқ мақола, эртак ва достонлар ёзди. Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейи Адабиёт кўرғазмалар залида Малик Муродовнинг “Тулиқахқаҳ” ва “Наманганнинг олмаси” номли кўлёзма китоблари намойишга қўйилган бўлиб, бу китобларда Наманган вилоятининг турли туманлари кекса отахон ва онахонлари оғзидан ёзиб олинган лапарлар, аллалар, эртаклар ва маросим кўшиқлари жамланган. Фольклоршуносликда ривоят, эртак ва достонларнинг ҳам ўрни катта бўлиб, фарзанд тарбиясида муҳим аҳамият касб этади ҳамда кўпроқ умумбашарий, умуминсоний, миллий қадриятларни ўзида ифода этади. Жумладан, ўзбек халқ достони “Алпомиш”да муҳаббат ва дўстлик, Тўмарис ва Широқ тўғрисидаги афсоналарда ватанпарварлик, халқ ва юрт озодлиги учун фидойилик, Хотами Той ҳақидаги эртакларда кўли очиқлик, бағрикенглик, ҳокисорлик, “Кунтуғмиш”да оила ва фарзандга муҳаббат руҳи бадий тасвирланган. Қадимги одамлар борлиқ тўғрисида ўйланганларида, афсона, ҳикоя ёки достонлар сўйлаганларида оламнинг қадри, унинг ботиний

чексизлиги, буюклиги, коинот ва одамзод алоқалари, инсон умрини, маъноси, мазмуни, мақсади, ботирлик, оқиллик, яхшилик, вафодорлик, ватанпарварлик каби қадриятларга изоҳ берганлар аҳамиятини турлича талқин қилганлар, хатто уларнинг айримларини илоҳийлаштирилган. Ҳар бир эртак ва дostonларда ҳақиқат эгилади, букилади, аммо синмайди, ёвузлик устидан эзгулик ғалаба қозонади. Бундай эртак ва дostonларни ўқиган болалар албатта ижобий қаҳрамонларга ўхшагиси, ўзини унинг ўрнида кўргиси келади ва сўзсиз бунинг натижасида феъл-атворида, юриш-туришида ижобий ўзгаришлар юзага келади. Шу боис ҳам ота-боболаримиз, “Эртаклар яхшиликка етаклар” деб бежизга айтишмаган. “Аждарҳо”, “Бўз бола”, “Олтин қаср”, “Гулиқаҳқаҳ”, “Гулияр билан Қаландарбек”, “Анқо қуши”, “Уч ака ука билан бир қиз” ва бошқа кўплаб ҳалқ эртаклари “Гулиқаҳқаҳ” номли уч томли асарга жамланиб, у фольклоршунос олим М. Муродов томонидан 1958-1985 йиллар давомида нашрга тайёрланган. Ушбу китоб музей хазинасида 17366 рақами остида сақланмоқда. Китобда баён этилган эртаклар болаларни тўғри ва ширин сўз, ҳалол, меҳнатсевар, Ватанпарвар ва ота-онага, ёру-биродарларига меҳрли бўлишга ундайди. Биргина “Аждарҳо” эртагини талқин қилиб кўрсак: бу эртакни М. Муродовга 1976 йили Наманган вилоятининг Файзиобод қишлоғида яшовчи 81 ёшли Усмон ота Мадумаров ўғли айтиб берган. Эртакдаги аждарҳо анча ақлли, уқувли ва тадбирли экан. У тоғда бир ўзи зерикканидан қишлоқдан бир ақлли қиз олиб келиб, уни вояга етказиб, кейин унга уйланиб яшамокчи бўлади. Дастлаб қишлоқдан бир чиройли қизни олиб келади ва ундан исмини сўрайди. Қиз бўлса унга исмимни нима қиласан, турқи совук аждарҳо, мени уйимга элтиб қўй, бўлмаса отам сени ўлдиради. Мени отам шу юртни султони, қиличидан қон томади. Мен унинг ёлғиз фарзандиман дейди ва ҳақоратлайди. Аждарҳонинг жаҳли чиқиб, сени ўзимга хотин қилиб олмоқчи эдим, энди эса менга чўри бўласан, дангаса, бетга чопарнинг жазоси шу деб ғорга қамаб қўяди. Иккинчи марта шаҳардан яна бир гўзал қизни ўғирлаб келади ва ниятини айтади. Қиз эса шунақанги сўзларни айтиб қарғанибдики, аждарҳо унинг

сасиганига чидаёлмабди. У ҳам майли, қиз пешингача уйқудан турмас экан. Аждарҳо у қизни ҳам бир ғорга қамаб қўйибди. Учинчи марта бир қишлоқдан ўта камбағал, лекин ақлли, чиройли ва оғир ҳаётдан тўйган Зарифа исмли қизни ўғирлаб келибдида бу ҳам барибир хотин бўлишга қўнмайди деб ўйлаб еб қўймоқчи бўлади. Шунда ақлли қиз мени ейишга ҳали улгурасан, аввал бу ерларни тозалаб берай, ифлос жойда иштаҳа бўғилади дебдида бир зумда ҳамма жойни ёғ томса ялагудай тозалабди, овқат пиширибди, кир ювибди. Хуллас, ширин сўзу меҳнати билан аждарҳога ёқиб қолибди. Қизнинг гапи билан аждарҳо ҳамма бандиларни озод қилибди. Аждарҳо шифобахш булоқ сувида чўмилиб навқирон ва меҳрибон йигитга айланибди. Шу тариқа аждарҳо йигит билан Зарифа бахтли ҳаётга қадам қўйибди. Аввалги икки қизнинг оталари аждарҳо йигитдан қасд олмақчи бўлганида, қизлар ўз айбиларини тушуниб етибдилар ва оталарига ҳаммасига сабаб, бизнинг заҳар тилимизу, дангасалигимиз деб, оталарини қасд олишдан қайтаришибди. Эртақдан хулоса шуки, “тил югурар бошга, қўл югурар ошга”, “яхши бўлсанг ошингни, ёмон бўлсанг бошингни ейсан”, “ширин тил билан илон инидан чиқибди” каби мақолларни эслаш ўринлидир. Хулоса қилиб шуни таъкидлаш жоизки халқ оғзаки ижодининг алладан тортиб афсона, ривоят, достон, қўшиқлар, эртақ ва мақолларнинг бари фарзанд тарбиясида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ҳар бирининг тарбияда ўз ўрни ва қўллаш вақтлари бор. Шу боис ҳам менинг фикримча мактабларда бошланғич синфлардан тортиб, юқори синфларнинг адабиёт дарсликлари, маънавият соатларига ва одобнома дарслари иш режаларига халқ оғзаки ижоди намуналарини кўпроқ киритиш жоиз. Ўлкамизда ёзма адабиёт турли жанрларда ривожлана борди. Воҳамиз адиблари ўтмиш давр тарихий воқеалари тўғрисида назмий ва насрий асарлар яратганлар. Шоҳ Ҳаким Холиснинг “Сафед Булон” қиссаси шулар жумласидандир. IX-XII асрлар бадий адабиётнинг юксалиш даври бўлди. Бу асрларда Ахсикент шаҳри сўз санъатининг қатор йирик намоёндаларини вояга етказди. Маркази Ахсикент бўлган Наманган ўлкаси

адабий мухити шакллана ва ривожлана борди. Шу даврларнинг машхур шоир ва олимларидан Аҳмад Ахсикатий Зул фазоил (“Фазилатлар соҳиби”) номини олган. Унинг укаси Муҳаммад Ахсикатийни ҳам Зул маноқиб (“Яхши хислатлар соҳиби”) деб аташарди. Шунингдек, Ахсида таваллуд топган Сайфиддин Муҳаммад Фарғоний, Тоҳир Ахсикатийлар ҳам таниқли шоирлар эдилар. Шу шаҳар фарзанди, ўзбек мумтоз шоири Асируддин Ахсикатий дунёга доврўғи кетган сўз санъаткори эди. У Шарқда дастлабкилардан, ўлкамиз ижодкорлари орасида биринчи бўлиб Малик уш-шуаро (халқ шоири) унвонига сазовор бўлган. Ўзбек мумтоз адабиётининг энг порлоқ сиймоларидан, жаҳон адабиётининг атоқли намоёндаларидан бири, улуғ шоир ва носир, заковатли олим, атоқли давлат арбоби ва йирик саркарда Заҳириддин муҳаммад Бобур ҳам Ахсикентда туғилиб ўсган. Воҳанинг шаҳарлари ва жаннатмакон қишлоқларида ҳамон Мирзо Бобурнинг йигитлик нафаси уфуриб туради. XVII асрда Наманган Бобораҳим Машрабдек оташзабон, халқчил, ҳақгўй шоир, буюк донишманд, йирик мутафаккир, юксак истеъдод эгасини дунёга келтирди. Унинг янгроқ овозига шоира Махваш жўр бўлди. XIX асрнинг биринчи ярмида ўлкада қайноқ адабий ҳаёт давом этди. Фазлий Намангоний шу диёр шоирлари орасида иккинчи бўлиб Малик уш-шуаро даражасига эришди. Нодир, Ғозий, Мунший, Мажзуб, Мухлис, Махзун ва бошқа шоирлар Намангон ва Қўқон адабий ҳаётида фаол қатнашдилар. XIX асрнинг иккинчи ярмида ўлкамиз бадиий сўз жабҳасида муҳим ўзгаришлар рўй берди. Ўзаро дўстлик, адабий ҳамкорлик ва ғоявий-эстетик ҳамжиҳатликка асосланган, уюшган бир ижодий муҳит, бадиий тафаккурни янги поғонага кўтарган адабий жараён равнақ топди. Нодим, Ибрат, Шавқий, Ҳайрат, Хилватий мазкур ижодий гуруҳнинг етакчи вакиллари эдилар. Бу халқчил шоирлар лирикани ғоявий ва бадиий жиҳатдан юқори кўтаришга катта ҳисса қўшдилар. Бадиий адабиётда халқпарварлик кучайди. Мустамлака қуллиги давридаги оғир аҳвол, омма бошидан кечираётган жабру жафолар, ноҳақликларнинг ҳаққоний тасвири халқчил шоирлар ижодида кенг тус олди.

XX asr бошларида Туркистонда миллий уйғониш ҳаракати авж олди. Шу жараён махсули сифатида улкан маърифий ҳаракат, миллатпарвар ва эркпарвар сиёсий оқим-жадидчилик юзага келди. Жадид адабиётида давр воқелиklarига туғёнкор муносабат, ватан, озодлик ва мустақиллик туйғулари, миллат дарди, истиқлол ва истиқбол ғоялари равшан акс этган. Наманганлик тараққийпарвар зиёлилар-Исҳоқхон Ибрат, Муҳаммадшариф Сўфизода, Лутфулла Олимий ва бошқалар шу буюк ҳаракатнинг йирик вакиллари эдилар. Улар ўз асарлари орқали миллий уйғониш ғояларини халқ орасига таратдилар. 1920 йиллар адабиёти ўзига хос тамойиллари билан ажралиб туради. Собиқ совет ҳокимиятининг сўзи билан иши ўртасидаги тафовутни тез идрок қилган адиблар бу тузумга қарши кайфиятларини ошқора ифода этдилар. Сўфизода шўро тузумидаги адолатсизлик ва ҳақсизликларни кескин танқид остига олди. Шоир Рафиқ Мўмин эл дардини, эрк учун кураш ғояларини ўзига хос усул ва оҳанг билан куйлайди. Усмон Носир 30-йилларда шеърият осмонининг ёрқин юлдузи бўлиб порлади. Афсуски, бу уч ижодкор, шунингдек, шоир Ибрат 1937-38 йилларда авж олган қатағонларнинг дастлабки қурбонларидан бўлдилар. 30-40- йилларда Зафар Диёр болаларнинг ардоқли шоири сифатида шуҳрат қозонди. Парда Турсун, Йўлдош Шамшаров насрий асарлари билан танилдилар. Чустий, Шўхий, Холис каби шоирлар ғазалнавислик анъаналарини муваффақиятли давом эттирдилар. Иккинчи жаҳон уруши йилларида наманганлик қаламкашлар ҳам душманга қарши курашда фаол қатнашдилар. Парда Турсун, Азиз Турсун, Ҳамид Тожибоев, Муҳаммад Отажонов, Ҳабибулло Тошматов каби ўнлаб қаламкашлар кўлда қурол билан жанг қилдилар. Урушдан кейинги йилларда улар адабий ҳаётда лойиқ ўринга эга бўлдилар. Булар билан бирга Турғун Пўлат, Ҳамид Нурий, Шерали Тошматов ва бошқа шоир ва носирлар қизгин ижод қилдилар. 50-йиллар ўрталаридан адабиётда янги руҳ пайдо бўла бошлади. Ижод заминий ҳисларга, мураккаб қалбий кечинмаларга яқинлаша борди. Ҳусниддин Шарипов, Нуриддин Бобоҳўжаев, Санобар Ҳасанова ва бошқаларнинг хилма-хил мавзудаги шеърлари, дostonлари

адабиёт мухлислари эътиборини тортди. Маҳоратли носир Жонрид Абдуллахоновнинг қатор қисса ва романлари ўзбек адабиёти тараққиётида салқоқли ўрин эгаллади. 50-йиллар охири ва 60-йиллар бошида Наманган адабий гулшанига яна янги авлод қайноқ нафаси билан кириб келди. Ҳабиб Саъдулла, Эрмамат Нурматов, Абдуғани Абдувалиев, Эргаш Ёндош, Ёқубжон Аҳмаджонов, Обиджон Жуманазаров, Ғуломжон Акбаров ва бошқа истеъдод эгалари турли жанр ва турли мавзудаги, бадиий пишиқ асарлари билан адабиётимизни бойитиб бордилар. 1956 йилда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Наманган вилоят бўлимнинг ташкил этилганлиги ўлка адабий ҳаётида муҳим воқеа бўлди. Бўлимга Азиз Турсун раҳбарлик қилди ва самарали фаолият олиб борди. Ҳамюрт шоирларимиздан бир нечаларининг шеърий китоблари чоп этилди. Робиддин Исоқов, Оташ Холмирзаевлар адабий ижод билан бир қаторда халқ оғзаки асарлари намуналарини тўплаш ва нашр этиш борасида баракали меҳнат қилдилар. Н.Бобахўжаев, А.Раҳимов бадиий ижодкорликни адабиётшуносликка оид илмий ишлар билан қўшиб олиб бордилар. М. Нурматов, О.Носиров, М. Маъмуров, Ж. Раҳимов ва бошқалар ҳам худди шу йўсинда фаолият кўрсатдилар. Юртдошларимизнинг драматургия соҳасидаги хизматлари ҳам самаралидир. Ҳ. Шарипов, А. Турсунов, Н. Бобахўжаев, Ҳ. Саъдулла, С. Қориев, О. Носиров, Абдулла Жаббор, Абдуғани Абдувалиев, Тўра Мирзо каби драматургларимизнинг асарлари муваффақиятли сахналаштирилди. Адибларимиз бошқа халқлар адабиётидан уқув билан таржималар қилдилар. Мамлакатимиз мустақилликка эришгач истиқлол адабиёти шакллана ва ривожлана бошлади. Бу адабиёт бадиийлик, миллийлик, халқчиллик, мафкуравийлик тамойилларининг кучайгани билан ажралиб туради. Инсонни англаш, унинг руҳий дунёси, ички кечинмалари, ақлий фаолияти, ҳаёт тарзи, орзу интилишларини бадиий ифодалаш бу давр адабиётининг энг асосий хусусиятларидир. Мустақилликнинг мусаффо ҳавоси билан нафас олаётган, озодлик шабадасидан баҳраманд бўлаётган ёзувчиларимиз сўз санъатини давр руҳига монанд бадиий баркамол асарлари билан

бойитмоқдалар. Ҳабиб Саъдулла, Тоҳир Қаҳҳор, Абдулла Жаббор, Эрмамаат Нурматов, Тўра Мирзо, Аҳмад Хўжа, Санобар Ҳасанова, Абдулла Жалил, Довуд Фигоний, Зиёвиддин Мансуров, Аҳмаджон Лукмонов, Фарҳод Йўлчиев, Боқий Мирзо, Дилбар Бону, Лола Аҳмедова, Муҳаммад Мирзо ва бошқаларнинг шеърларида истиқлол тароналари баралла янгради. Шеъриятда тафаккур ва ҳистуйғу кўлами кенгайиб борди. Мазмуний-шаклий изланишлар, услубий рангинлик яққол кўзга ташлана бошлади. Бу ижодкорларнинг кейинги авлоди вакиллари Жамолиддин Муслим, Дилором Эргашева, Роза Шокирова, Ўқтамхон Холдорова, Руқия Ғозиева каби шоир ва шоиралар ижодида ҳам яққол кўринди. Ҳамюрт адибларимиз насрнинг йирик турларида дадил қалам тебратдилар. Ж. Абдуллахонов янги романлар ижод қилди. А. Абдувалиев, Аҳмад Турсун, Ёқуб Аҳмаджоновлар мураккаб жанрда пишиқ асарлар яратдилар. Республика Ёзувчилар уюшмаси вилоят бўлими Наманган шоир ва носирлари кейинги йиллар ижодидан “Наманган наволари”(1997) баёзини нашр эттирди. Ўқитувчи ва мураббийлар шеърларидан иборат “Мураббий баёзи”(1998) чиқарилди. Ижодкорларимизнинг қатор китоблари ихлосмандлар қўлига тегди.

Мустақиллик ижодий кучларнинг ўсиши учун кенг имкониятлар яратди. Ижодий иш ва ижодкорлик тобора кадр топа бошлади. Ўзбекистон сўз санъаткорлари орасида биринчи бўлиб Муҳаммадшариф Сўфизода Халқ шоири номини олган эди. Юртдош шоирларимиздан иккинчи бўлиб Ҳабиб Саъдулла шундай юксак унвонга сазовор бўлди. Ҳамюрт адибларимиз ўзбек адабиётини ранго-ранг тур, жанр ва шаклдаги янги асарлар билан бойитиб бордилар. Сўз санъати боғига 2000 йилларда истеъдодли ёшлардан Саловат Маҳмудов, Алишер Бобоҳўжаев, Носир Аббос, Гулчехра Муродова, Акрам Усмон, Аъзам Обид ва улар кетидан ёш умидли шоиралар Беназир(Гулчехра Зокирова), Меҳриноз Аббосовалар Наманган адабий гулшанининг сара гуллари бўлиб етишдилар.

Ҳулоса қилиб айтиш мумкинки салкам икки минг йиллик тарихга эга бўлган Наманган адабий муҳити бугун ўзбек адабиёти умумий жарангосида ўз сози ва

овози билан фаол қатнашмоқда. Янги-янги овозларнинг келиб қўшилаётгани эса бу муҳит янги асрда жаҳон адабиёти хазинасини умрбоқий асарлар билан бойитишга ҳисса қўшажагидан далолатдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Машраб беланчаги” баёз журнал. Наманган-2001й.
2. “Наманган наволари” баёз. Наманган-1997й.
3. Малик Муродовнинг “Наманганнинг олмаси” номли қўлёзмаси.
4. Шахсий фикрлар.